

УДК 821(100087).0(078.8)

Приймачук О.В.,
викладач,
Волинське відділення Університету "Україна"

ЖАНРОВІ ПРИКМЕТИ УТОПІЇ У ТВОРАХ ЧАРЛЗА ДІККЕНСА І ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Утопія (від гр. *υ* – нема, *topos* – місце, тобто місце, якого нема) – літературний жанр, який змальовує і моделює ідеальну державу [10, т. 5, 124]. Його назва походить від книги Т. Мора "Золота книга, стільки ж корисна, як забавна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопії". Автором першої утопії вважають Платона, який розробив її в діалогах "Держава", "Політик", "Тімей", "Крутій". Структура жанру утопії у західноєвропейській літературі склалася в епоху Відродження. Саме тоді, окрім уже згадуваної книги Т. Мора, з'явилися "Місто Сонця" Т. Кампанелли, "Нова Атлантида" Ф. Бекона, "Інший світ, або держави й імперії Місяця" С. де Бержерака.

У добу романтизму побачили світ такі "утопічні" твори, як "Королева Маб", "Звільнений Прометей" Ш.Б. Шеллі, "Острів" Дж. Байрона, "Гріх пана Антуана" Ж. Санд, "Знедолені" В. Гюго, "Марді" Г. Мелвіла, "Мандрівка до Ікарії" Е. Кабе.

Леся Українка писала: "'Утопія" здобула собі одразу славу не так справедливістю своєї провідної ідеї, як чисто белетристичною правдоподібністю викладу" [9, т. 8, 169]. До таких правдоподібних утопій ХХ ст. належать "Республіка Південного Хреста" В. Брюсова, "Інопія" С. Єсеніна, "Майбутній світ" Я. Окунева, "Дорога на океан" Л. Леонова, "Прекрасний новий світ" О. Гакслі, "Звіроферма" Дж. Оруелла та ін.

О. Козьміна помічає у жанрі утопії кілька характеристичних рис: 1) суб'єктно-мовна структура твору, наявне пряме авторське і об'єктне слово при повній відсутності слова "двоголосого" (М. Бахтін); 2) суб'єктом художньої оповіді тут найчастіше є герой-мандрівник (як у "Мандрах Гуллівера" Дж. Свіфта), сновидець ("Вісті нізвідки" В. Морріса), або правитель утопічної держави ("Історія Севарамбів" Д. Вераса); 3) правдоподібність імітована різними способами: композиційною рамкою ("Через сто років" Е. Бедламі), формою рукопису і прямими вказівками на істинність викладеного ("Південне відкриття" Н. Ретіфа де ля Бретона з додатком "Листів мавпи"); 4) сюжет такого твору вибудований на основі відвідин героєм якоїсь ідеальної країни, звідки він згодом повертається; 5) змальована "утопічна" держава далека від читача у часовому плані (у-хронія) або в просторову, а найголовніше – у ціннісному; 6) персонаж у такому жанрі готовий, завершений, його погляд на себе цілковито збігається з поглядом іншим на нього, тут нікого з героїв не виділено, панує один світогляд, а всі персонажі разом узяті – варіанти одного уявлення про людину [6, 276–277].

Схильність до створення універсальної схеми життя і певна еквівалентність перелічених прикмет жанру утопії характеризують романи "Посмертні записки

Піквікського клубу” Ч. Дарвіна і “Сонячна машина” В. Винниченка, між ними спостерігаються певні типологічні паралелі.

Як відомо, М. Бахтін у структурі прозового жанру виділив три типи літературного слова: пряме авторське (зображуване), об'єктне слово героя (зображене) і “двоголосе” з подвійною інтенцією: авторською і чужою для автора [2, 111–112]. У “Посмертних записках Піквікського клубу” домінує пряме авторське слово і об'єктне слово героя, які найкраще відповідають стилістичній структурі епіки, про що пише М. Бахтін у третій частині своєї книги “Марксизм і філософія” [4]. Описуючи ексцентричні діяння і вчинки членів Піквікського клубу, Ч. Діккенс найчастіше користується прямим авторським словом, часто приправленим гумором. У творі переважає об'єктна організація тексту, де кожна фраза відкривається для сприймання як насичений ритмами кадр внутрішнього зору. Герої твору Семюел Піквік, Тресі Тампен, Огастес Снодграс, Натеніель Вінкль послідовно введені в кадри оповіді автором, а в ході читання – в кадри сприймання реципієнтом.

Акцент на пряме авторське слово, об'єктне слово героя і мінімум внутрішньої діалогічності характерний для роману “Сонячна машина” В. Винниченка. Тут на першому місці тип висловлювання з настановою на зображення, воно передбачає відбір відповідних іконічних образів (портретів, пейзажів, інтер'єрів), які і забезпечують образне мислення. Для характеристики такої мови найкраще підходять терміни живописність, описовість, у ній помітна динамічна зміна кадрів, вони за рахунок описів уповільнюються і забезпечують в уяві читача статичне згущення деталей.

В основі обох творів – герой-мандрівник, якого виділяють серед інших ініціатива, здатність долати перешкоди. Якщо в творах героїчного епосу ініціатива асоціювалася з героїкою, то тут вона ототожнюється з багатьма “сюжетними” можливостями, які відкриваються перед особистістю. Головний герой-мандрівник у Діккенса – великий учений Піквік, який відкрив новий вид колюшки у струмках Гайдапарку, він нагадує Дон-Кіхота, “рицаря печального образу”, і навіть має свого “зброєносця” – Сема Веллера. Мандруючи околицями Лондона, Піквік інформує клуб про свої спостереження над людьми та їх характерами, хоча його помисли і реальний стан речей часто несумісні, що спричиняє фарсові ситуації.

У В. Винниченка головним героєм твору є Рудольф Штор, вчинки і помисли якого простираються не лише на Німеччину і Європу, а й на увесь світ. Г. Баран пише: “Рудольф Штор почуває себе власником всього світу, який письменник порівнює з маєтком. Відповідає ролі ідола і взірцево-показова зовнішність героя, і характер” [1, 128].

Ще однією рисою жанру утопії є композиційна рамка, або по-іншому, композиційний прийом, відомий під назвою “обрамлення”. На початку роману Ч. Діккенса роль коду, а згодом і сюжетного міфу виконують записки містера Піквіка про Страуд, Рочестер, Честем, Бромтон та інші передмістя Лондона. “Головне, що водиться в цих містах, – пише містер Піквік, – це, очевидно, солдати, матроси, євреї, крейда, креветки, офіцери і портові чиновники. На більш людних вулицях виставлені на продаж: різний мотлох, льодяники, яблука, камбала і устриці. Вулиці оживлені,

чому головним чином сприяє веселий характер воєнних. Для розуму, натхненого любов'ю до людства, істинна насолода споглядати цих хоробрих істот, які вештаються вулицями і погойдуються від надлишку життєвих сил і зігрівних напитків, особливо якщо ми згадаємо, що прямувати за ними й обмінюватися з ними жартами приносить дешево і невинну розвагу для молодого покоління” [5, т. 8, 39].

У романі “Сонячна машина” В. Винниченка роль композиційної рамки виконує наукове відкриття Рудольфа Штора. Сонячна машина є ядром соціального перетворення. Завдяки цьому винаходу розвиток подій різко змінюється. Герої твору поділені на два непримиренні табори: представники першого – за Сонячну машину, представники другого – проти неї. Сонячна машина дає змогу втілити казкову мрію про скатертину-самобранку. Лінарний, векторний час, що тече розмірено, від минулого до теперішнього й майбутнього, в утопії порушує свій ритм, бо ідеальне суспільство – позачасове, воно може існувати вічно.

Тепер про модель ідеального суспільства в творах Ч. Діккенса і В. Винниченка. Трактат про поведінку риби у Гемпстедських струмках, який написав Семуел Піквік, так само як і археологічні пошуки, стимульовані таємним письмом на камені (хоча це й витівка сільського дотепника) викликають у членів Піквікського клубу непідробний ентузіазм, який не має нічого спільного зі звичними інтересами і устремліннями. Піквіксти створюють довкола себе модель ідеальної держави, де панує безумовне дотримання етичних критеріїв і бажання щастя, немислиме без атмосфери веселощів, задоволення і миру. Ця атмосфера панує в сім'ї Вордов Менор Фарм, де розгортаються події багатьох епізодів, що фігурують у записках Піквікського клубу. Саме тут піквіксти під кінець знаходять гармонію та ідеал любові. Т. Сільван пише: ““Піквікський клуб” зовсім не позбавлений ілюзорних мріянь XVIII століття – мрій про прекрасну, добру і благородну “людину взагалі”. Тому “Піквікський клуб” і більш оптимістичний, і водночас більш утопічний, ніж написані після нього інші романи” [8, 124].

У “Сонячній машині” В. Винниченка також реалізовано утопічну мрію про райське життя. “Автор допускає виникнення земного раю, але як же зіпсоване людство буде поводитись у ньому? Так утопія переростає в антиутопію, але утопічні ілюзії не зникають, вони втілюються в іншу форму – міраж утопічної надії й віри в здійсненність досконалості й ідеалу” [1, 24]. У романі відчутний синтез утопічного і антиутопічного. Тут можна вести мову про наявні риси схожості між романом “Чевенгур” А. Платонова і твором В. Винниченка. У “Сонячній машині” прагнення героїв харчуватися тільки рослинною їжею перегукується з ідеєю “автотрофної” людини. Герої “Сонячної машини”, як і роману “Чевенгур”, вважають, що для всіх і для кожного повинно працювати тільки сонце. Автор змальовує суспільство, в якому пануватиме свобода любові, буде скасована сім'я, усупільнені жінки й чоловіки, запровадять групові шлюби і т.д. Партійне анулювання особистого життя яскраво виражене в Статуті ІНАРАКу. Тут відмова від родинних і будь-яких зв'язків стає основним обов'язком членів цієї організації. Сонячна машина приносить вільні любовні зв'язки, з якими утверджуються нові норми життя: *“Люби, кохай, кого*

хочеш, як хочеш, скільки хочеш і тільки того, хто тобі любий, хто підходить до тебе, кого ти від усього тіла й душі своєї хочеш назвати своїм мужем. Але знов таки: повна воля... Але я зовсім не кажу, що це навіки" [3, 531]. Труда пояснює Елізі, що в коханні буде повна свобода, якщо розлюбиш одного, можеш кохати іншого. Відповідно і народження дітей буде поставлене на цю ж основу: *"Будуть діти? О, будь ласка! Можна мати їх скільки хочеш, без страху за їхню долю. І ніяких "незаконних" дітей! Всі – законні, всі – від усіх мужів, яких я хочу мати хоч тисячу!"* [3, 531]. Щось подібне бачимо у романі "Ми" Є. Зам'ятіна, де змальовано утопічну Єдину Державу, накреслену в комунарських проектах. У ній у кожного є робота і квартира, люди не повинні думати про завтрашній день, розвивається державне мистецтво, з репродуктора плететься державна музика, люди слухають вірші державних поетів, діти, як на підбір, здорові й стрункі, вони вбирають в себе ази державної ідеології та історії. Є. Зам'ятін побачив загрозу, яку несе всім абсолютне придушення особистості, всепроникне стеження за кожним, всезагальне поклоніння одному ідолу ...

Персонажі в обох творах статичні, вони не розвиваються разом із сюжетною лінією. На думку Т. Сільван, "позитивні, ідеальні герої у Діккенса являють собою щось ефемерне й умовне. Помічені знаками свого літературного походження від роману XVIII ст. – від Тома Джонса, від героїв Річардсона (особливо герої типу Кет або Мадлен йдуть від Річардсона), вони не розвиваються із розвитком дійсності, а стають живими докорами її недосконалості" [8, 126].

Романові "Сонячна машина" В. Винниченка притаманна простота композиції. Тут маємо послідовний опис подій, не переобтяжений побічними лініями і вставними сюжетами. Образ Рудольфа Штора – це образ ученого-утопіста. Йому притаманна монументальність. "Такі герої не беруть участі у сюжетних подіях, але читач постійно відчуває їхню присутність" [1, 131]. Таким же ідолом-правителем є у "Сонячній машині" і фінансовий король гумових виробів, Президент Об'єднаного Банку Фрідріх Мертенс. Його силоміць поставлено на п'єдестал ототожнення і його підтримує військово-диктаторська сила. Він є символом фінансово-промислового капіталу. З цим образом пов'язана лінія механізації і математизації життя [7, 124]. Він про себе каже: *"Я теж тільки цифра. Тільки цифра"* [3, 10]. Так само і в романі "Ми" Є. Зам'ятіна все в майбутньому підпорядковане цифрі і ототожнюється з нею.

Типологічні паралелі і точки еквівалентності між романом "Посмертні записки Піквікського клубу" Ч. Діккенса і "Сонячна машина" В. Винниченка дають підставу стверджувати, що в обох випадках маємо справу із жанром роману-утопії, який конструює "іншу дійсність", протиставляючи її реальному життю. В сюжетній та образно-композиційній системі обох творів займають важливе місце ідеальні держави (суспільства), де добро перемагає зло. Протягом тривалої еволюції утопічні романи виробили ряд характеристичних ознак (пряме авторське слово, об'єктне слово, тип героя-мандрівника, композиційна рамка, відвідини ідеальної країни, завершені і статичні персонажі), тут переконливо описано переміщення героя із звичайного світу в фантастичну реальність утопії, сні, бачення, мандрівки в далекі

невідомі країни і т.д. Світ утопії локалізований, як правило, поза звичним часом і простором. Він вміщений у країні, недоступній для смертних, або перенесений у прекрасне майбутнє. Якщо письменники-утопісти пропонують людству рецепт порятунку від усіх соціальних і моральних бід, то антиутопісти закликають читача розібратися, якою ціною платить простий обиватель за всезагальне щастя. Жанр антиутопії розквітнув у 20-ті роки, коли на хвилі революцій, світових війн та інших історичних розламів утопічні ідеали почали втілюватися в життя. Синтез утопії і антиутопії, як ми вже сказали, простежується в романі “Сонячна машина” В. Винниченка. До романів-антиутопій зараховують “Ми” Є. Зам'ятіна, “Ленінград” М. Козирьова, “Чевенгур” і “Котлован” А. Платонова. Згодом з'явилися “Прекрасний новий світ” О. Гакслі, “1984 рік” Дж. Оруела, “Майбутня раса” Е. Булвер-Літтона, “Колона Цезаря” І. Донеллі, “Самодержавність містера Паргема”, “У нас це неможливо” С. Люїса, “Війна із саламандрами” К. Чапека. Конфлікт в антиутопічних творах пов'язаний з повстанням героя проти влади. Ексцентричність, дивакуватість багатьох героїв антиутопій виявляється в їх творчому пориві, в прагненні оволодіти даром, не підвладним тоталітарному контролю. Здебільшого гострота конфлікту залежить лише від поведінки героя, від ступеня його спротиву обставинам.

Література

1. Баран Г. Роман-пантологія В. Винниченка “Сонячна машина” : проблематика, особливості поетики / Г. Баран. – Дрогобич : Вимір, 2001.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики / М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – С. 11–112.
3. Винниченко В. Сонячна машина : роман / В. Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – С. 531.
4. Волошинов В. Марксизм и философия / В. Волошинов. – Л. : Прибой, 1930.
5. Діккенс Ч. Посмертні записки Пиквикського клубу / Ч. Діккенс // Діккенс Ч. Собр. соч. : в 30-ти т. – М. : Гос.изд-во худ.лит., 1957. – Т. 8.
6. Козьміна Е. Утопія / Е. Козьміна // Поетика : словарь актуальних терминів и понятій / [гл. редактор Н. Д. Тмарченко]. – М. : Изд-во Кулагина, 2008.
7. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни : експатріанський “мета роман” Володимира Винниченка : текст і контекст / Г. Сиваченко. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2003.
8. Сильван Т. Діккенс : очерк творчества / Т. Сильван. – Л. : Худ. лит., 1970.
9. Українка Л. Утопія у белетристиці / Леся Українка // Українка Л. Зібр. тв. : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 8.
10. Фрейденберг О. Утопія / О. Фрейденберг // Вопросы философии. – 1990. – № 5.

Анотація

У статті розкрито специфіку жанру утопії в творах Чарльза Діккенса і Володимира Винниченка.

Ключові слова: утопія, антиутопія, авторське слово, об'єктна організація тексту, герой-мандрівник.

Аннотация

В статье раскрыта специфика жанра утопии в произведениях Чарльза Диккенса и Владимира Винниченка.

Ключевые слова: утопия, антиутопия, авторское слово, объектная организация текста, герой-путешественник.

Summary

In the paper the specific genre of utopia in the works of Charles Dickens and Vladimir Vinnichenko.

Keywords: utopia, dystopia, author's word, object organization of the text, the hero-adventurer.

УДК 821.09:159

Панова Н.Ю.,

кандидат психологических наук,
Бердянский государственный
педагогический университет

ПСИХОЛОГИЗМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК ОТРАЖЕНИЕ ВНУТРЕННЕГО МИРА ЧЕЛОВЕКА (ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Проблема психологизма в современной художественной литературе в настоящее время является недостаточно разработанной и изученной. Опираясь на последние исследования по данной проблеме, следует отметить, что художественный психологизм еще не полностью определен как предмет научного изучения. Недостаточно выяснены соотношения форм психологических характеристик с категориями эстетики, а также влияние психологического анализа на художественно-эстетическую значимость [6]. Литература всегда стремилась к выражению душевной жизни человека, его чувств, переживаний, размышлений, эмоциональных откликов на внешние явления, при этом демонстрируя определенное мировосприятие, отношение к миру своих творцов как представителей конкретных исторических поколений и исторических эпох [7]. Именно сегодня возникла необходимость в более глубоком теоретическом подходе к изучению проблемы художественного психологизма в литературных исследованиях.

В этом направлении работали выдающиеся классики философско-эстетической мысли Г.В.Ф. Гегель, Ф.В. Шеллинг, Н.Г. Чернышевский, М.М. Бахтин, Г.Д. Гачева, Л.Я. Гинсбург, А.Б. Есин, А.Н. Иезуитов, В.В. Компанец, Б.О. Корман, Д.С. Лихачев, О.Н. Осмоловский, Т.И. Сильман.

Цель нашего исследования – рассмотреть психологизм как своеобразное средство отображения внутреннего мира человека.

Для достижения цели мы поставили следующие **задачи**: проследить историю развития психологизма; дать определение психологизму; рассмотреть приемы и способы психологического изображения.

А.Б. Есин в своей работе “Психологизм русской классической литературы” пишет о том, что в литературе внутренний мир человека не сразу стал полноценным и самостоятельным объектом изображения. Изначально психологическое изображение существовало лишь в виде фиксации внешних, очевидных проявлений внутреннего мира, за которыми был виден набор простых переживаний. По мнению автора, в общественном сознании отсутствовал идейный и общественный интерес к личности человека, к ее индивидуальности и